

For scientific purpose, treat people as if they were human beings. (R. Harré ja P.F. Secord)

Saattaa tuntua hämmästyttävältä, että Suomen Akatemia on 80-luvulle siirryttyä nähnyt aiheelliseksi järjestää seminaareja, joissa kysytään, edistyykö tiede. Monikin, joka ei työkseen seuraa tieteellistä keskustelua, ajattelee varmaan, että jos jokin asia tässä maailmassa menee eteenpäin, niin ainakin tiede.

Yhteiskuntatieteiden edistymistä tosin aina sopii epäillä: Ainako vain ne sosiologit sitä viinanjuontiakin tutkivat? Eikö sen syytä nyt jo tiedetä? Englannissa onkin ryhdytty selvittämään, olisiko sikäläinen Social Science Research Council syytä hyödyttömänä lopettaa.

Tietysti tutkijallekin, joka kauan on ollut alalla, saattaa syntyä epäilyjä kehityksen suunnasta. Metodisista keksinnöistä innostutaan ja niihin petytään. Teoreettinen työ, johon kuusikymmenluvulla kaikki viittasivat, ei kahdeksankymmenluvulla esiinny enää kenenkään lähdeluettelossa. Kun sanotaan, ettei mikään ole niin vanha kuin eilispäivän sanomalehti, on ehkä unohdettu eilispäivän tutkimusraportti. Mutta olisiko metodia, teoreettista työtä tai raporttia unohdettu, jos ne todella olisivat edistäneet tiedettä? Vai senko takia ne juuri unohdettiin, että tiede meni eteenpäin?

Ihmisen erityislaatu

Selitykseksi yhteiskuntatieteiden ainakin näennäisesti vaatimattomiin soveltaviin saavutuksiin luonnontieteiden ja tekniikan näytävien saavutusten rinnalla sanotaan usein,

Laajemmin on tämän kirjoituksen ajatuksia kehitelty tänä keväänä Tammen Forum-sarjassa ilmestyvässä kirjassa Vuorovaikutus, muutos, merkitys.

että ihminen on niin vaikea kohde lähestyä. Elottomasta luonnosta on helpompi saada tietoa ja sitä on helpompi hallita. Ei se tietoisesti salaa syitä eikä vikuroi hallintayrityksiä vastaan niin kuin ihminen tekee.

Mutta selitystä on myös epäilty. Lauri Mehtonen on eräissä luennoissaan muistuttanut mieleen Herodotoksen kertomuksen, jonka mukaan Persian kuningas Kserkses antoi ruoskia meren aaltoja, nämä kun olivat rikkoneet hänen siltansa. Luontoa ei kuitenkaan hallita tuollaisin keinoin, vaan ainoastaan ymmärtämällä sen lainalaisuudet. Ihmisen hallitseminen on helpompaa. Ei siihen aina tarvita tieteellistä tietoa. Ruoskakin saattaa riittää.

Jos alkoholin käyttöä pystytään riittävän hyvin kontrolloimaan kieltolain tai hintapolitiikan avulla, ei ole tarpeen tietää, miksi ihmiset juovat. Tieteellisen tiedon sijasta voidaan vaikka toistella sitä erään alkoholasioita harastavan suomalaisen lääkärin kehäpäätelmää, että alkoholismiin syynä on juominen ja juomisen syynä alkoholismi (joka kohtuujuojilla ei ehdi ennen kuolemaa kehittyä näkyväksi).

Ihmistä koskevan todellisen tiedon tarve lisääntyy sitä mukaa kuin suora pakottaminen ja rankaiseminen tulevat vaikeammiksi käytä. Tämän ymmärsivät hyvin esimerkiksi sodan jälkeen demokratisoitunutta työelämää 1950-luvulla tutkineet sosiologimme. Työläisiä ei enää voitu pakottaa eikä heidän vastarintaansa nujertaa rikkurikaartein. Heidän käyttäytymistään täytyi oppia tuntemaan. Näin asian ilmaisi nuori Mauno Koivisto väitöskirjassaan sosiaalisista suhteista Turun satamassa:

”... kun ihmisen riippumattomuuden vaupaus lisääntyy toimintaa rajoittavien esteiden poistuessa tai menettäessä voimansa ja kun hänen kykenevyyden vapautensa ... lisäänty-

vän maksukyvyn mukana kasvaa, ei hänen käyttäytymisensä ennakointiin riitä enää pelkkä ympäristön tuntemus: on ryhdyttävä kiinnittämään huomiota toimivan yksilön ominaisuuksiin . . .

Kun työnantajan patriarkallinen ote herpaantuu . . . kun ammatillinen liike voimistuu ja kun valtiovalta siirtyy työmarkkinoilla sivustakatsojaksi, kun erotusuhka täystyöllisyyden vuoksi ja urakkapalkka elintason nousun ja määräprosenttisen urakkavoiton tavaksi tulon vuoksi menettävät tuotannon kiihokkeina merkitystään, herää kiinnostus työntekijäin käyttäytymisen tutkimiseen. Ryhdytään ottamaan selvää, miten työntekijät tulkitsevat työpaikassaan vallitsevan tilanteen, mitä he muistavat menneestä ja mitä odottavat tulevaisuudelta. Ryhdytään toisin sanoen tutkimaan ihmisten toimintavalmiuksia.”

Tutkijankin on — ainakin tieteellisissä tarkoituksissa — alettava suhtautua ihmisiin ikään kuin he olisivat inhimillisiä olentoja.

Tätä me kuitenkin olemme vasta opettelemassa.

Suomeen on viime vuosina oppia välittynyt mm. neuvostoliittolaisesta psykologiasta, jossa ihmisen erityislaatu on määrätietoisesti otettu ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen pohjaksi. Suurten neuvostopsykologien A.R. Lurijan, P.J. Galperinin ja A.N. Leontjevin perusajatuksia on luettavissa myös suomeksi. Ihmisen erityislaadusta heidän teoksensa antavat seuraavanlaisen kuvan:

Ihmisen elämää ja toimintaa on valaisevaa verrata kasvin elämään ja eläimen käyttäytymiseen. Kasvi on välittömässä vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Sen toiminnot ovat ärtyvyyteen perustuvaa reagointia valoon, lämpöön, kosteuteen jne. Eläin sitä vastoin orientoituu ympäristöönsä aktiivisesti. Se ei tyydy ravintoon, jota on sen välittömässä ympäristössä, vaan etsii merkkejä myös kauempana olevasta, reagoi näihin merkkeihin, vaihtaa ympäristöään niiden nojalla. Eläimelle on tunnusomaista aistiherkkyys, aktiivinen suuntautuminen ympäristöönsä sekä liikkuvuus, mitkä seikat edellyttävät vastaavien aisti-, liikunta- ym. elimien kehittymistä. Aktiivisuuden ja sen orgaanisten edellytysten ilmestyminen evoluutiossa ei merkitse elimistön ja ympäristön syy-yhteyksien katkeamis-

ta, vaan ”uuden, korkeamman, vapaamman ja tiiviimmän suhteen syntymistä niiden välille” (Galperin).

Kasviin ja eläimeen verrattuna ihmiselle on erityistä pitkälle kehittynyt tietoisuus sekä kieli. Ihminen toimii tietoisesti asetettujen tarkoitusten saavuttamiseksi, tyypillisenä esimerkkinä työ. Toiminnan tulokset ja siinä saadun kokemuksen ihminen voi kielen avulla varastoida ja siirtää seuraavalle sukupolvelle. Ihmisen toiminnan tuloksilla on aina myös jokin käytäntöön perustuva ja kielellisesti ilmaistavissa oleva merkitys. Merkitysten kokonaisuutta voimme kutsua kulttuuriksi tai kulttuurin yhdeksi aspektiksi. Kulttuurin ja historian ansiosta subjektin aktiviteetti nousee ihmisen toiminnassa laadullisesti korkeammalle tasolle kuin eläimen toiminnassa. Ihminen ei ”ota huomioon vain omaa havaintoaan esineistä, vaan myös yhteiskunnan niistä keräämät tiedot, eikä vain niiden luonnollisia suhteita ja ominaisuuksia, vaan myös niiden sosiaalisen merkityksen ja niihin liittyvät yhteiskunnalliset asenteet” (Galperin). Ihmisyksilö ponnistaa subjektiivisessa toiminnassaan henkilökohtaisen tilanteensa yläpuolelle käyttämällä välineenä oman kokemuksensa ylittävää historiallista kokemusta ja kulttuurista omaksumiaan apukeinoja.

Metodologisia johtopäätöksiä

Tämä kaikki ei tietenkään ole ihmisen tutkijalle sinänsä uutta. Esitelmissä ja kirjoituksissa sitä on toisteltu ehkä useamminkin kuin väitettä ihmisen eläimenkaltaisuudesta. Uutta olisi se, että tutkijat todella tekisivät valinnan: tutkiako ihmistä kuten eläintä vai niin kuin ihmistä.

Uskon, että eräät tieteen yleiset tavoitteet ja menettelytavat ovat samat olipa kyseessä mikä tieteenala tahansa. Tiede esimerkiksi ei voi olla pelkkää arkitiedon toistamista ja kuvailua, vaan sen on oltava pyrkimystä ylittää arkitieto. Tutkijan aktiivisella, arkiajattelulle ehkä suhteellisen vieraitakin teoreettisia käsitteellisiä välineitä kehittävällä työllä täytyy olla tieteessä olennainen merkitys. Pelkällä kuvailulla, keräilyllä tai havaintojen mekaanisella järjestämisellä ja yleistämisellä ei pitkälle edetä.

Mutta koska eri tieteiden tutkimuskohteet ovat olennaisesti erilaatuisia, niitä on tältä osin tutkittava myös olennaisesti erilaatuisin menetelmin. Ihmisen tutkimisen menetelmät olisi lopultakin opittava johtamaan ihmisen erityislaadusta.

Tähän asti on usein menetelty täysin päinvastoin. Esimerkiksi sosiaalipsykologisissa kokeissa koehenkilöiltä pyritään usein sulkemaan pois käytöstä ihmiselle tunnusomaiset orientoitumiskeinot: tietoisuus ja kieli. Heidä johdetaan harhaan virheellisin tiedoin, heidän joukkoonsa solutetaan kokeenjohtajan salaisia avustajia. Koehenkilöille luvalliset reaktiot rajoitetaan yksinkertaisiin muotoihin, joihin useimmiten eläinkin pystyisi: napin tai vivun painallukseen, rastin piirtämiseen tai vaihtoehdon rengastamiseen.

1970-luvulla kasvoi laaja kirjallisuus, joka arvostelee eräitä sosiaalipsykologiselle laboratoriokokeelle tunnusomaisia piirteitä, kuten koehenkilöiden petkuttamista, sekä yrittää kehittää vaihtoehtoisia tutkimusmenetelmiä. Kokeita on moitittu mm. niiden keinotekoisuudesta, mutta tämä argumentti ei ole erityisen vakuuttava. "Keinotekoinen" koe on tietessä usein tuottanut hedelmällisiä tuloksia. Ei esimerkiksi ole "luonnollista", että ihminen havaitsee verenpaineensa vaihtelut. Kokeilut tällaisen "keinotekoisien" tilanteen tuottavilla näyttölaitteilla ovat kuitenkin johtaneet kiintoisaan biopalaute-tutkimukseen, joka ei ainoastaan lupaille tärkeitä käytännön sovelluksia vaan myös valaisee ihmisen orientoitumistoimintaa, itsekontrollia ja tietoista, kulttuurivälinein tapahtuvaa kamppailua vaikeuksiensa kanssa. Tiede ei ainoastaan teorioissaan ylitä arkiajattelua, vaan myös kokeissaan se rikkoo naturalistisen tilanteen rajat.

Painavampi argumentti sitä vastoin on viitata koehenkilöiden puijaamisen epäeettisyyteen, ei tosin niinkään siinä mielessä, että menettely on vastoin moraalisääntöjä. Olennaisempi on petkuttamisen takana piilevä ihmiskuva, se että koehenkilöitä ei kohdella moraalilaisina olentoina sanan laajassa mielessä, olentoina, joiden toiminta tärkeiltä osin on tietoista kannanottoa sääntöihin eli niiden käyttöä tulkintaperustana, noudattamista, hylkäämistä.

Ihmiskuva on tärkeä metodologinen vaihde

tai välitys, joka määrää, mistä suunnasta — ja sen myötä millaisin metodisin keinoin — tutkija lähtee selityksiään etsimään. Jos ihminen katsotaan esimerkiksi jumalan tahdon tuotteeksi, on hänen ymmärtämisekseen tutkittava teologis-filosofisin keinoin jumalan aivoituksia.

Emile Durkheim oivalsi, että jumalat usein syntyvät siitä yksilöön hänen ulkopuoleltaan vaikuttavan ja häntä paljon mahtavamman voiman kokemuksesta, jonka todellisena lähteenä kuitenkin on yhteisön ja sen tradition ylyksilöllinen voima. Maailmassa, josta jumalat ovat kadonneet, yhteisön ja sen tradition syvä, menneisyyden hämärään johtava kokemus saatetaan siirtää biologiaan, kuvitella esimerkiksi moraalinen toiminta geenien myötä siirtyväksi. Ihmisluontoa etsitään hänen biologisesta olemuksestaan.

Tällöin on taas unohdettu ihmisen erityisluonne kulttuuriolentona, ja tutkimus ajautuu umpikujaan, kuten niin monesti on nähty. Todellinen eteenpäin vievä "kopernikaaninen kumous" näyttäisi olevan se, että Lucien Sèven tapaan nähdään "ihmisolemus" *yksilön ulkopuolella*, kaiken sen sosiaalisen aineksen tai kulttuurin kokonaisuutena, jonka ihmiskunta on historiansa kuluessa luonut. Yksityinen ihminen voi omaksua tästä kokonaisuudesta vain vähäisen osan, mutta juuri tuon omaksumisen kautta hän kehittyy ihmiseksi: "... se, mikä kehittyneessä ihmiskunnassa tekee ihmisen olennaisesti ihmiseksi, ei ole joksaisessa erillisessä yksilössä oleva luontaisesti annettu, vaan inhimillisen toiminnan tuote — tuotantovoimat, kaikenlaatuiset sosiaaliset suhteet, kulttuuriperintö — joka on historian kuluessa rakennettu sosiaalisen maailman sisään" (Sève).

Se, mikä ihmiselle on *biologisesti* erityistä, juuri hänen kehityshistoriansa tuotetta, piilee kyvyissä ja tarpeissa omaksua ja lisätä sosiaalista perimää. Eläimeltä nämä kyvyt ja tarpeet puuttuvat.

Selkein ja tärkein käytännöllinen johtopäätös tästä on, että ihmisen tutkijalla täytyy olla metodologisia valmiuksia muuhunkin kuin yksilötutkimukseen. Historialliset dokumentit, säännöt ja ohjelmat, taiteen ja muun inhimillisen toiminnan tuotteet valaisevat sitä yksilölle ulkoista "ihmisolemusta", jolla ei ole

inhimillistä muotoa, kuten Sève sanoo. Siinä mielessä ne ovat ihmisen tutkijalle vähintään yhtä tärkeitä kuin yksilöihin kohdistuvat kyselyt, haastattelut, testaukset ja laboratorio-kokeet.

Kulttuurin merkityksen korostaminen ei tarkoita, että ihminen voisi irtautua biologisista elinehdoistaan, vaan että nämä ehdot välittyvät kulttuurin kautta, jolloin niiden vaikutus ja merkitys voivat suuresti vaihdella. Ihminen ei esimerkiksi pysty elämään pohjoisessa ilmanalassa vailla asumuksen suojaa, mutta asuminen nykyaikaisessa kerrostalossa tuottaa hyvin toisenlaisia psykologisia vaikutuksia kuin asuminen alkeellisessa lumijassassa.

Ajatus inhimillisestä kulttuurista, joka on kunkin erillisen ihmisyksilön ulkopuolella ja jota hän omaksuu, ei sulje pois yksilöllisen ajattelun ja toiminnan mahdollisuutta. Yksilön puhunta on persoonallista ja ainutkertaista, vaikka hänen käyttämänsä kieli on kollektiivinen tuote, kehittynyt jo aikoja ennen kuin kyseinen yksilö syntyi maailmaan. Samoin esimerkiksi tämä pieni kirjoitus on yksilöllisen työn tuote, vaikka se käyttääkin hyväkseen monelta taholta nousevaa traditiota, lukemattomien menneiden ja nykyisin elävien tutkijoiden ajattelua ja kirjoituksia. "Kaikkien kuolleiden sukupolvien perinteet painavat vuorenraskaina elävien aivoja", kirjoitti Marx. Mutta tästä puristuksesta syntyy elävän yksilön aktiivisen työn kautta myös uutta ainesta traditioon, josta se itse nousee. Sosiaalinen aines ja yksilöllinen panos ovat tässä työssä erottamattomia.

Inhimillisen kulttuurin ja ihmisyksilön kohtaaminen, sen yleiset teoreettiset lainalaisuudet, saadaan ehkä parhaiten esiin elämäkertatutkimuksissa, jollaiset tällä hetkellä näyttävätkin olevan nousussa. Elämäkertatutkimuksella tarkoitan tässä hyvin yleisesti luonnehtien jotain sen tyyppistä menettelyä, että yksilön, perheen tai vaikkapa jonkin instituution elämänprosessi — sen kaaret, kehät ja koko systeeminen rakenne — analysoidaan tuon rakenteen kannalta merkittäviin *episo-deihin*, aina tarkastellen siitä erityisestä näkökulmasta, josta tutkija kulloinkin on kiinnostunut. Episodit analysoidaan edelleen *elementteihin*, jotka selittävät elämänkulun tai

-historian jatkumista episodista toiseen, vaihtoehtoiset mahdollisuudet huomioon ottaen.

Tieteelliseksi elämäkertatutkimukseksi ei toisin sanoen riitä pelkkä utelias mielenkiinto köyhien, yläluokan tai rikollisten ja poikkeavien maailmaan, ei myöskään vieraantuneen tutkijan halu tietää, kuinka työläinen tai muu "tavallinen ihminen" arkipäiväänsä "todella elää". Tieteellinen elämäkertatutkimus on myös jotain muuta kuin elämäkerrankirjoittajien tavanomainen arvailu, että "taiteelliset taipumukset hän lieenee perinyt äitinsä enolta joka tunnettiin mielikuvitusriikkaana jutunkertojana" tai että "historiantutkijan uran valintaan näyttää hänen kohdallaan vaikuttaneen erikoisesti se, että koulukaupungissaan Raumalla hän joutui keskelle rikkaita historiallisia muistoja". Elämäkertatutkimuksessaakin pyritään arkitiedon ylittävään tieteelliseen tietoon; myös siinä ovat tarpeen arkiajattelulle suhteellisen vieraat teoreettiset käsitteet.

Kulttuuri perinteisessä ja modernissa yhteiskunnassa

Kulttuurin tutkiminen — tai ainakaan kulttuurista puhuminen — ei toki ole outoa sosiologeille. Mutta läheskään aina ei ole oivallettu sitä ydinseikkaa, että pitkälle kehittyneessä sivistyneessä yhteiskunnassa kulttuuri ja sen merkitys on olennaisesti toinen kuin antropologien kuvaamissa traditionaalisissa yhteisöissä.

Max Weberin käsitteitä lainaten perinteisessä yhteiskunnassa hallitsee traditionaalinen toiminta, taloudellisesti pitkälle kehittyneessä yhteiskunnassa päämäärä- ja arvorationaalinen toiminta. Perinteisessä yhteisössä traditio on tilannekohtaista: se määrää tarkoin, miten työ tehdään, miten toimitaan kun lapsi syntyy, kuinka käyttäydytään häissä, kuinka hautajaisissa. Perinne esimerkiksi sanoo, missä tilanteissa kuuluu käyttää alkoholia ja millä tavoin.

Perinne ei anna sijaa yksilölliselle luovuudelle, ja se uudistuu hitaasti. Jos yksilöiden toiminta eri tilanteissa on johdonmukaista, se on seurausta pikemmin kulttuurin johdonmukaisesta kokonaisluonteesta kuin yksilöllisten persoonallisuuksien ja asenteiden keskinäi-

sestä yhdentymisestä. Yksilöllisestä persoonallisuudesta tai asenteesta ei oikeastaan voi vielä edes puhua. Ihmiset ovat sidoksissa sosiaaliseen lähiympäristöönsä ja välittömiin havaintoihinsa. Sen seurauksena heidän käyttäytymisensä ja emotionaaliset tilansa ovat verraten epävakaita.

Kehittyneessä yhteiskunnassa tämänkaltaisen perinne murenee. Sosiaalinen liikkuvuus lisääntyy, tilanteet muuttuvat nopeasti. Tilannekohtaisten normien sijasta on opittava yleisiä periaatteita ja taitoja. Monet tuoreet erityistutkimukset ovat osoittaneet, miten tämä muutos tapahtui eri elämänaloilla, kun eurooppalaiset yhteiskunnat teollistuivat ja kapitalistinen talousjärjestelmä nousi valtaan. Historian teoreettinen ymmärtäminen on 1970-luvulla syventynyt ja täsmentynyt.

Sen sijaan ei ole aina ymmärretty, että traditionaalisesta yhteiskunnasta vapautunut ihminen ei siitä huolimatta ole kulttuuriton. Kuten siirtymä kasvusta eläimeen ei merkitse elimistön ja ympäristön syy-yhteyksien katkeamista, niin ei myöskään entistä kehittyneemmän yhteiskunnan ja ihmisen syntymisen katkaise yksilön toiminnan yhteyttä inhimilliseen kulttuuriin; päinvastoin, se merkitsee ”uuden, korkeamman, vapaamman ja tiiviimmän suhteen syntymistä niiden välille”.

Esimerkiksi alkoholin käytön kontrolli on nyky-yhteiskunnassa yksilön itsensä varassa varmasti paljon enemmän kuin yhteiskunnassa, jossa käyttöä säätelivät tarkka tilannekohtainen perinne ja sen noudattamista valvova vahva sosiaalinen kontrolli. Mutta yrittäessään säädellä omaa toimintaansa nyky-yhteiskunnankin jäsen käyttää kulttuurin tarjoamia keinoja —, ja nämä keinot ovat nyt paljon rikkaampia kuin perinteisessä yhteiskunnassa.

Joku voi esimerkiksi nähdä unen; sitä aamulla pohdittuaan hän äkkiä oivaltaa: minun on alettava hillitä alkoholin käyttöäni. Se, että unet ovat piilotajunnan tasolla tapahtuvaa ongelmankäsittelyä, jonka varoitusmerkkejä kannattaa kuunnella ja tulkita, on kulttuurimme kasautunutta, paljolti Freudin työhön perustuvaa tietoa.

Ryhtyessään kontrolloimaan juomistaan kyseisellä henkilöllä on käytettävissään monia keinoja. Lähtiessään kutsuille hän voi

päättää, että juo vähän ja lopettaa ajoissa. Kontrollikeinona on siis *suunnitelma*. Muis- taakseen tarkkailla toimiaan hän voi laatia itselleen jonkin *merkin* — vaikkapa klassisen solmun nenäliinaan. Hän voi asettaa itselleen tarkan *säännön*, kuten että juo vain yhden grogin tunnissa. Hän saattaa turvautua toiseen ihmiseen eli pyytää ystävää tai aviopuolisoa muistuttamaan päätöksestä, kun juominen alkaa tämän mielestä ylittää kohtuuden; keinona on siis *sopimus*. Muunkinlaista tukea ystävä voi tarvittaessa antaa. Taikka henkilö voi turvautua eräänlaiseen *sosiaalitekniiseen* keksintöön: ottaa etukäteen antabusta.

Esimerkin tarkoituksena on osoittaa, että silloinkin kun yksilö harjoittaa itsekontrollia, hän käyttää apunaan kulttuurin tarjoamia keinoja, toisia ihmisiä ja yhteisönsä kollektiivista tietoa. Ihminen ponnistaa henkilökoh- taisen tilanteensa yläpuolelle käyttämällä vä- lineenä omat resurssinsa ylittävää sosiaalista voimaa ja historiallista viisautta. Näiden väli- neiden luonteeseen, mahdollisuuksiin ja mää- rätietoiseen kehittämiseen kannattaa varmas- ti suunnata työtä ja tutkimusta, kun ihmistä halutaan auttaa hänen erilaisissa pulmissaan.

Freudin vaikutuksesta nykyinen kulttuuri on nähty ennen muuta ahdistusta lisäävien, seksuaalisuuteen ja aggressiivisuuteen kohdistuvien rajoitusten kokoelmaksi. Lukuisissa sosiaalipsykologisissa kokeissa on pyritty osoittamaan, että ns. de-individuaatiotilan- teissa — eli kun yksilö voi piiloutua jonkin naamion taakse tai joukon anonyymisuuteen — ihmiset ilmaisevat aggressioitaan tavallista vapaammin. Seksuaalisten voimien varovai- nen tilapäinen vapauttaminen normaalipidik- keistään erilaisten ryhmämenetelmien avulla on osoittautunut tuottoisaksi liiketoimin- naksi.

Tästä on seurannut se harhakäsitys, että tavat, roolit ja naamiot ovat vain suoran ja rehellisen kanssakäymisen esteitä. Ihmissuh- teissa on alettu vaatia ”avautumista”, roolien ja naamioiden pois heittämistä, jotta saatai- siin selville, millainen toinen ihminen ”todella on”.

Alkukantaisuuden taakseen jättänyt yksilö ei kuitenkaan pääse ulos itsestään ja tavoita toista yksilöä välittömällä kontaktilla, vaan ainoastaan niiden käyttäytymissääntöjen vä-

lityksellä, jotka sivistyksen myötä ovat kehittyneet. William Empson on klassisessa teoksessaan kuvannut keinoja, joita runous on kehittänyt ilmaistakseen erityyppisiä ambiguitetteja, monimerkityksisyyksiä. Myös arkielämässä tunteet ovat usein moniaineksisia (esim. samanaikaisesti kunnioitusta ja kiintymystä). Tällöin niiden ilmaiseminenkin vaatii kehittyneitä ja monimutkaisia kulttuurikeinoja. Niiden avulla mutkikkaita ja ristiriitaisia tunteita ja tuntemuksia on mahdollista ilmaista tarkemmin, vivahteikkaammin sekä itse asiassa myös todenmukaisemmin eli rehellisemmin kuin ilmaistuna köyhällä "aitoudella".

Marx kritikoi nuoruudenkirjoituksissaan ajatusta, että ihmisen vieraantumisen ongelman ratkaisisi paluu "kehittymättömään tasavertaisuuskommunismiin" eli "*köyhän*, kehittymättömän ja tarpeita vailla olevan ihmisen *epäluonnolliseen* yksinkertaisuuteen". Vieraantumisen poistaminen on mahdollista vain oloissa, joissa niin inhimilliset kyvyt ja tarpeet kuin niitä tyydyttävä tuotantokin ovat kehittyneet erittäin pitkälle. Mutta tällaisissa oloissa on tarpeen myös kehittynyt vuorovaikutuskulttuuri. Senkään osalta ei ole paluuta köyhän, kehittymättömän ja tarpeita vailla olevan ihmisen epäluonnolliseen yksinkertaisuuteen.

Välitykset tutkimuksen kohteena

Tiivistelmä edellä sanotusta: Yhteiskuntatiede voi mielestäni edistyä, jos se viimeinkin päättää kohdella ihmisiä, ainakin tieteellisesti tarkoituksessa, ikään kuin he olisivat inhimillisiä olentoja, kulttuuriolentoja. Kulttuurin voimme tässä yhteydessä ymmärtää laajasti ja käsitteellistää erilaisiksi välityksiksi, joita siviilisaation etenemisen myötä on kasvanut maailmaan orientoituvan ihmisen havaintojen ja maailmassa toimivan ihmisen reaktioiden väliin. Nämä välitykset ovat kolmea päätyyppiä:

Ensiksikin se, mitä tapahtuu ihmisen päässä: tulkinta, harkinta, päättely, välittömästi reaktiosta pidättäytyminen yms. kognitiiviset välitykset. Keskiajan ihmisellä niitä näyttää olleen vähemmän kuin meillä. Pentti Renvall sanoo 1500-luvun suomalaisesta, että jos hä-

nen toimiinsa välittömästi puututtiin, "hänen mielensä tasapaino, mikäli siitä yleensä hänen kohdallaan voi puhua, järkkyy helposti, vähäinen harkinta menetti otteen hänestä ja affektiivinen suuttumus pääsi ohjaamaan hänen reaktioitaan". Sitä, miten kognitiiviset välitykset muuntavat ärsykeinformaatiota ja säätelevät toimintaa, tutkii kognitiivinen psykologia. Tämä tutkimussuunta on viime vuosina ollut selvästi nousussa. Tämä lupaa hyvää tutkimuksen edistymistä ajatellen: ihmistä on alettu tutkia ihmisenä.

Toiseksi: sellaiset ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa esiintyvät välitykset — konventiot, tavat, normit, roolit, naamiot —, joista tässä kirjoituksessa pääasiassa on puhuttu. Enimmäkseen näiden välitysten piirissä liikkuu mm. Rom Harrén ja P.F. Secordin kehittämä "etogenia", lähestymistapa, joka katsoo ihmisten käyttäytymisen pohjautuvan valtaosaltaan sääntöjen seuraamiseen. Lisäksi oletetaan, että ihmiset pystyvät itse tiedostamaan näitä sääntöjä ja siten selittämään omaa käyttäytymistään. Tutkittaville ihmisille, heidän käsityksilleen ja selonteoilleen, on sen vuoksi annettava arvoa: on kohdeltava ihmisiä vakavasti otettavina ihmisolentoina.

Sentyypin ajattelun pohjalta, jota etogenia edustaa, on 70-luvulla syntynyt eräitä mielenkiintoisia metodologisia kehitelmiä tavanomaisen kokeellisen tutkimuksen vaihtoehdoksi. Perusideana niissä on tuottaa tutkitavan ilmiön rakennetta valaisevaa empiiristä materiaalia eräänlaisten roolileikkien avulla.

Henkilöille kuvataan esimerkiksi roolihahmot, joita heidän tulee esittää, sekä näiden välillä tapahtuvan kohtausten perusluonne, mutta vuorosanat heidän tulee keksiä itse. Tai heille kuvataan jonkin koetilanteen alkujärjestelyt sekä pyydetään heitä mielikuvituksessaan eläytymään tähän tilanteeseen ja kertomaan, kuinka koe jatkui siitä mihin kuvaus katkesi. Muuntelemalla käsikirjoitusta tai kuvausta saadaan tulokseksi erilaisia esityksiä tai kertomuksia, jolloin tilanteen sekä siinä vaikuttavien sääntöjen rakenne toimivan henkilön kannalta katsottuna vähä vähältä paljastuu.

Esimerkiksi erilaisten sosiaalisten juomistilanteiden rakennetta sekä niissä vaikuttavia sääntöjä ja tendenssejä voisi tämäntyyppisellä

tekniikalla ehkä tutkia yhtä tehokkaasti kuin vaivalloisin ja usein mitäänsanomattomin keinoin. Näin saadun materiaalin yksi etu on, että se pakottaa myös *tutkijan* toimimaan ihmisolentona eli käyttämään aktiivisesti järkeään ja tieteellistä mielikuvitusta. Laiskalla luottamuksella siihen, että tietokoneen mekaaniset analyysiohjelmat automaattisesti tuottavat tuloksia, ei aineistosta selviä.

Kolmanneksi: ihmisten tuotannollinen yhteiskunnallinen järjestelmä välittäjänä. Ihmisten huomioon ottamista inhimillisinä olentoina on sekin, että ei leikata tutkimuksesta irti ja jätetä ulkopuolelle sitä taloudellista toimintajärjestelmää, joka on koko inhimillisen olemassaolon, kulttuurin ja elämäntavan perusta. Kapitalismin luonnetta koskevista ylimalkkaisista väitteistä onkin 70-luvulla edetty täsmennettyihin mielenkiintoisiin hypoteeseihin, jotka koskevat kapitalismin "logiikasta" nousevia tendenssejä, paineita, pakkoja ja mahdollisuuksia.

Mutta ei ole kysymys ainoastaan siitä, miten yksilöä liikuttavat voimat nousevat järjestelmästä, vaan myös sen paradoksin selittämisestä, että ihmisten teoista koostuva järjestelmä tuottaa usein toisenlaisia tuloksia kuin noiden tekosten tarkoitus oli. Yhteiskunnassa mitään ei tapahdu ilman tietoista aikomusta, ilman tahtovia ihmisiä, kirjoitti Friedrich En-

gels. Mutta se, mikä tapahtuu, ei lopulta ehkä kuitenkaan ollut kenenkään tahto tai aikomus: "Tekosten tarkoitukset ovat tahdottuja, mutta ne tulokset, joita teoista todella seuraa, eivät ole tahdottuja."

Eräässä, Suomalaisessa Suomessa 1958 julkaistussa, esitelmässään Pentti Renvall kirjoitti, että se, mikä on ihmisen ominta, näyttää kehittyneen konkreettisesta yhteisöelämästä kohti eräänlaisia abstrakteja yhteisöjä ja suhdeverkkoja, "näkymättömiä, mutta silti täysin reaalisia sosiaalisia kokonaisuuksia". Nämä yhä laajenevat hahmottomat kokonaisuudet vaikuttavat ihmiseen, mutta ihminen tuntee olevansa voimaton vaikuttamaan niihin: "se mihin hän tahtoi päästä käsiksi tai johon hän haluaisi saada henkilökohtaisen kosketuksen, onkin sellainen realiteetti, josta hän ei saa konkreettista otetta".

Usein nämä merkilliset systeemit ovat kuin loukkuja, joihin ihminen toisenlaisesta tahdostaan huolimatta vähä vähältä ajautuu osaamatta edes jälkikäteen tarkkaan sanoa, missä kohden olisi pitänyt tehdä toisin. Niiden rakenteen tutkiminen on yhtä välttämätöntä puhuttiinpa sitten suomalaisen yhteiskunnan alkoholin käytön ja alkoholipolitiikan ansioista tai maailmanmittaisen asevarustelun kuo-
lemanloukusta.

English Summary

Antti Eskola: Ihmisen tutkiminen kulttuuriolentona (The Study of Man as a Cultural Being)

Applied achievements in the social sciences seem modest when placed alongside the natural sciences and technology. As an explanation for this, it is often claimed that a human being is difficult to approach; inanimate nature releases information less reluctantly, thereby facilitating control over it.

But perhaps the reverse is the case. Nature can be controlled only through an understanding of her laws. Man can be ruled with considerably less difficulty and even without scientific knowledge. If the use of alcohol can be adequately controlled by means of prohibition or price policy, no need exists to know why people drink. The actual requirement for information on a human being increases only as coercion and punishment become more difficult to

implement.

In modern developed societies, strict external control is braking down, leaving the regulation of behaviour more and more to individual decision. The situation of today therefore creates pressures, while at the same time offering the opportunity to realize improvements in the social sciences. Researchers must in the end decide that, at least for scientific purposes, they should treat people as if they were human beings.

If the specific character of man as a creature of culture is ignored, research will face a dilemma. In this context, culture is to be understood in a wider sense and conceptualized as a series of different transmitters, which, as a consequence of the advanced state of civilization, have emerged between man's observations of the world and the reaction of

a human actor in the world. These transmitters are of three main types:

First, what happens in the human mind: interpretation, consideration, conclusion, refraining from immediate reaction and other similar cognitive transmitters. Cognitive psychology examines transmitters governing action and altering stimuli information. This approach in research has in recent years clearly and promisingly gained favour: people are researched as human beings.

Second, transmitters appearing in the interaction between human beings — conventions, habits, norms, roles, disguises. In this environment is e.g. the ethnogeny developed by Rom Harré and P. F.

Secord. Accordingly, human behaviour is largely based on the obedience to rules. Additionally, it assumes that people themselves are aware of these rules and are thus able to account for their own behaviour. This approach also treats man as a being deserving to be taken seriously.

Thirdly, viewing people as human beings also becomes apparent in the fact that research does not ignore nor exclude the economic system which constitutes the basis for all human existence, culture and ways of life. Research in the 1970s has progressed to interesting hypotheses concerning the tendencies, pressures, musts and potential arising from the 'logic' of capitalism.

Alkoholipolitiikka Vol. 47:86—93, 1982